

Секції конференції працювали за наступною тематикою: "Суспільно-політичні погляди М. Грушевського та його внесок у розвиток українського національного відродження" (головавав проф. С. Пивовар), "М. Грушевський та розвиток національної школи історичної науки" (головавав проф. І. Верба). У першій секції, до якої подали свої заявки 17 науковців та пошукачів, значний інтерес викликали доповіді професорів та доцентів кафедри давньої та нової історії України, новітньої історії України КНУ імені Тараса Шевченка С. Пивовара, Г. Савченка, О. Божка з проблематики висвітлення М. Грушевським історичного образу Б. Хмельницького, українського військового руху 1917 р., перипетій узяття більшовиками Києва та руйнування будинку М. Грушевського по вул. Паньківській. Особливістю засідання першої секції була участь у її роботі студентів 1-го та 2-го курсів історичного факультету, які виступили з доповідями з питання внеску М. Грушевського у розвиток українського національного відродження.

До другої секції, присвяченої розвитку національної школи історичної науки в контексті наукової діяльності М. Грушевського, подали заявки 18 науковців та пошукачів. Особливий інтерес викликала дискусія щодо впливу М. Грушевського на наукові погляди М. Довнар-Запольського та значення Київського університету св. Володимира у формуванні цілої плеяди видатних істориків, етнографів, представників національних рухів східнослов'янських країн. Наприкінці засідання представниця викладацької корпорації Гомельського державного університету ім. Франциска Скорини пані В. Лебедева подарувала історичному факультету низку видань із життя та творчості видатного білоруського історика та суспільного діяча М. Довнар-Запольського.

Серед пропозицій учасників секційних засідань були ініціативи щодо внесення білоруської мови до числа офіційних мов конференції, широкого залучення до грушевськознавчих конференцій у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка науковців Росії та Білорусі (їх озвучили професор Російського державного гуманітарного університету Л. Горізов та старший викладач

Гомельського державного університету імені Франциска Скорини В. Лебедева).

На заключному засіданні міжнародної наукової конференції "Політична, громадська та наукова діяльність М. Грушевського" були прийняті пропозиції до Вченої ради історичного факультету КНУ ім. Тараса Шевченка. Серед них:

1. Видати наукові статті учасників конференції, подані до кафедри давньої та нової історії України, окремим випуском Вісника КНУ імені Тараса Шевченка, секція "Історія", присвяченого 140-річчю від дня народження М. Грушевського.

2. Надати грушевськознавчим конференціям у Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка статусу регулярного наукового заходу з проведенням відповідних конференцій не рідше як один раз на п'ять років.

3. На вшанування пам'яті та заслуг великого історика і суспільного діяча найменувані 349 аудиторію, де проводяться захисти дисертацій та навчаються магістри історичного факультету, аудиторією ім. М. Грушевського.

4. Урахувати пропозиції учасників конференції та внести до переліку офіційних мов грушевськознавчих конференцій білоруську мову.

5. За результатами конференції подати рекомендації щодо перспективних напрямів грушевськознавчих досліджень до фахових видань:

– світогляд українського народу в оцінці М. Грушевського;

– релігійні погляди М. Грушевського;

– масонський рух в Україні наприкінці XIX – початку XX ст. та М. Грушевський;

– М. Грушевський та його зв'язки з представниками інтелігенції слов'янських народів.

1. Горинь В.І. Грушевському Михайлові пам'ятники // Енциклопедія історії України / Голова ред. кол. В.А. Смолій. – К., 2004. – Т. 2. – С. 236–237. 2. Горинь В.І. Грушевського Михайла меморіальний музей // Енциклопедія історії України / Голова ред. кол. В.А. Смолій. – К., 2004. – Т. 2. – С. 236.

Надійшла до редколегії 08.02.06

Ю. Панченко, асп.

ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕОЛОГІЇ АМЕРИКАНСЬКОГО КОНСЕРВАТИЗМУ (ДО 80-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ)

На основі джерел російської та американської історичної науки зроблено спробу розглянути своєрідність еволюційних процесів консервативних течій у США від перших поселенців XVII ст. до 70-х рр. ХХ ст.

On the basis of row of sources of Russian and American historical science an attempt to consider originality of evolutionary processes of conservative flows in the USA from the first settlers of the XVII century to 70th of XX century is done.

Протягом усього історичного розвитку США консерватизм відіграв дуже важливу ідейно-теоретичну функцію в житті країни, а на деяких етапах розвитку йому належало провідне значення. Посилення в останні десятиріччя в американському політичному житті консервативних тенденцій надає актуальність питанню виникнення та наявності стійкої консервативної традиції в американській історії.

Пошук ідейно-політичних витоків американського консерватизму приводить одних учених до європейського коріння, інші бачать початок консервативної ідеології в пуританських переконаннях перших поселенців, треті – у ліберальних традиціях батьків-засновників американської держави.

В американській історіографії обговорюється питання про специфіку американської версії консервативної ідеології, про її місце в історії розвитку країни, її вік і наскільки вона властива американському суспільству. У 50-ті рр. ХХ ст. історики консервативного напрямку ви-

ступили з ідеєю переосмислення історії США, починаючи з перших переселенців XVII ст. і війн за незалежність. Серед них Луїс Харч (1919–1986), Деніел бурстін (1914–2004) та ін.

Д. Бурстін вважав, що пуританська ідеологія XVII ст. зазнала поразки в нових умовах і пуритани, відкинувши ідеологію, на основі придбаного в Америці практичного досвіду формували свою систему цінностей, а також спосіб життя [14]. А це означає, що ліберальні ідеї стали частиною американської консервативної ідеології. Л. Харч – відомий американський історик, у своїй книзі "Ліберальна традиція в Америці" (1955) бачить американську винятковість й особливість розвитку у тому, що перші переселенці (пуритани) – були окремою частиною європейської ідеології, що відділилася, тому система цінностей Нового Світу розвивалася в межах ліберальної згоди, а консервативні традиції, також як і радикалізм, їй не були властиві [12]. Отже, на думку Харца, консерватизм у США – це маргінальна ідеоло-

© Ю. Панченко, 2007

гія [8]. Про присутність стійкої консервативної традиції в американському суспільстві писав Р. Керк у своїй книзі "Консервативне мислення. Від Берка до Еліота" [19]. У кінці 90-х рр. на сторінках журналу "The American Historical Review" проходило обговорення питань американського консерватизму й одне з них – місце правої ідеології в інтелектуальній традиції соціального і політичного життя США. Історик Алан Брінклі у статті "The problem of American Conservatism" дійшов висновку, що "консерватизм як інтелектуальне серйозний і політично ефективний рух ... є відносно новим феноменом", а також, що всупереч пильному і довготривалому вивченню американського консерватизму, загальної картини еволюції дотепер немає [13]. У своїй статті А. Брінклі, цитуючи одного з американських істориків, зазначав, що голови консерватизму чути тільки як протест проти чогоньбудь, а не як організована сила, а також як песимістичні прогнози на майбутнє Америки [12, с. 414]. Проти даного погляду виступив Лео П. Рібурфо [20], посилаючись на праці О. Гутмана, Д. Дігінса, Д. Гувелера, Д. Гріна, Г. Дорьена, обґрунтувавши безперервну традицію американського консерватизму.

У російській історіографії існує декілька варіантів типологізації американського консерватизму [4]. Типологія А. Галкіна розділяє консерватизм на два спрямування: праворадикальний і помірний. Даний розподіл не відстежує процес еволюції ідеології та етапи її формування, а тільки дає характеристику щодо розгалуження існуючих форм консерватизму в 70-х рр. ХХ ст. [4, с. 45]. Типологія А. Мельвіля [7] дає аналіз виникнення і формування різних типів консерватизму в США за трьома напрямками: запозичення компонентів класичної європейської консервативної ідеології, інверсія класичного лібералізму, реакція на кризу в 70-х рр. Дослідник консервативної ідеології – К. Гаджієв, відстежує розвиток американського консерватизму від поглядів перших поселенців, через еволюцію індивідуалізму до післявоєнного розвитку за трьома напрямками: перший – відродження консервативної традиції Берка, другий – синтез принципів державного регулювання, індивідуалізму і традиційного консерватизму, третій – твердий радикалізм. Типологія В. Согріна полягає в розподілі американської ідейної консервативної традиції на чотири етапи, які мають чіткі хронологічні межі, також дослідник дає характеристику різновидам консервативної ідеології, що виникають на кожному етапі. Усі ці типології не збігаються одна з одною, хоча і мають низку загальних рис: американський консерватизм має унікальну особливість, яка відрізняє його від усіх європейських версій – відсутність феодальних засад у суспільстві, тому в еволюції американського різновиду немає такої стрункої і прямолінійної історії формування, розвитку, становлення як у європейському консерватизмі.

Багато вчених, які займаються проблемами американського консерватизму, також по-різному оцінюють внесок тих чи інших політичних, державних або суспільних діячів Америки у розвиток консервативної ідеології. Проте багато хто з них починає відлік консервативної традиції ще задовго до утворення США: серед перших поселенців американських колоній в XVII ст. На американську землю прибуло багато англійців, які тікали від релігійного переслідування – пуританів. Саме основні принципи пуританізму: індивід вільний і є обраним, але у певних межах свого визначення; будь-який бідняк може опинитися серед обраних – стали одним з джерел індивідуалізму, тобто консервативної ідеології. А значить і пуританська спадщина стала однією з її складових.

Зародження американської консервативної ідеології збіглося з американською революцією і війною за неза-

лежність. Серед батьків-засновників американського консерватизму – А. Гамільтон, Дж. Адамс, Джеймс Медісон, Дж. Джей.

А. Гамільтон (1757–1804) – державний діяч США, ідеолог і керівник партії федералістів. Саме він став творцем прообразу партії в США [5, с. 66]. У 1789 р. 34-річний Гамільтон прийняв пропозицію стати міністром фінансів уряду президента Дж. Вашингтона. Він знаходився на цій посаді протягом понад п'яти років, подавши у відставку в січні 1795 р. Гамільтон ліквідував пануючий у той час валютний хаос, заснував долар як основну грошову одиницю і забезпечив чеканку золотих і срібних доларів. Він переконав Конгрес узяти на себе відповідальність за виплату як боргів штатів, що накопичилися за роки війни, так і боргів Конфедерації. У 1791 р. Гамільтон заснував центральний банк – як для зберігання внесків, так і для надання кредитів. Фактично, він став засновником існуючого в наші дні способу тлумачення конституції США, згідно з яким уряд може розширювати свої повноваження у разі відсутності в Конституції прямої заборони. Зіграв дуже важливу роль в ухваленні Конституції штату Нью-Йорк. Для набрання чинності Конституції потрібна була ратифікація в 9 із 13 штатів. Проти цієї ратифікації виступила могутня група супротивників конституції. І тоді А. Гамільтон, щоб заручитися підтримкою громадської думки штату пише цілу низку статей, пізніше виданих у вигляді двотомника "Федераліст" у 1788 р. Авторів збірки, окрім А. Гамільтона, було ще двоє: Джеймс Медісон і Дж. Джей. "Федераліст" досяг своєї безпосередньої мети: конституція одержала необхідну підтримку в штаті Нью-Йорк. Саме в цих статтях він продемонстрував свої консервативні погляди, що полягали у визнанні недосконалості людської природи, у шануванні приватної власності, віддання переваги сильній федеральній владі в об'єднаній Америці [11].

Дж. Адамс (1735–1826) – перший віце-президент і другий президент США (1797–1801). У 1785–1788 рр. був посланником у Великобританії, де було видано його працю "В захист конституції Сполучених Штатів Америки". На відміну від попередніх робіт Дж. Адамса "Захист" був концептуальним поглядом на минуле законодавчого і політичного життя світового суспільства, зокрема Англії, історію розвитку якої він вважав зразковою і прямолінійною. У даній роботі Адамс давав також практичні рекомендації щодо державного устрою як європейцям, так і американцям і дійшов наступних висновків: усі люди одержимі прагненням до влади, вони завжди розділені на меншину і більшість, на вибраних і багатих, багатих і бідних, і дві ці частини суспільства постійно загрожують одна одній знищенням. І, нарешті, на його думку, хід історії не в змоззі змінити людську натуру. Дж. Адамс один з перших заговорив про тиранію більшості. У зв'язку з цим один із дослідників зазначав: "Демократія як політичний і суспільний феномен не була для Адамса нешкідливою. Більше того, він кинув виклик ідеї, що подальший прогрес демократії буде корисний суспільству" [6, с. 117]. Ще однією складовою частиною консервативної ідеології Адамса було його ставлення до аристократії. На його думку будь-яка спроба знищити аристократію або усунути її від влади конституційними методами даремна, бо дуже скоро відбудеться відродження аристократії у владі, що прийняла нові форми, під іншими іменами і масками [6, с. 115]. Подібний напрям американського консерватизму Дж. Адамса йшов у руслі європейської традиції вчення Берка.

Представниками консервативної ідеології були Дж. Медісон і Дж. Джей. Видатні політичні діячі молодого держави, вони активно висловлювали свої погляди на сторінках газет, пропагуючи консервативні ідеї. У статті

№ 10 "Федераліста" Дж. Медісон формулює своє ставлення до власності і людської природи: "Нахил до взаємної ворожнечі такий сильний у людині, що навіть там, де для неї немає істотних підстав, досить незначних і поверхневих відмінностей, щоб порушити в людях недобррозичливість один до одного й увертнути їх у жорстокі розбрати. При цьому більш звичним і надто стійким джерелом розгулу крамоли завжди був різний і нерівний розподіл власності" [11, с. 80]. Що стосується Джона Джея, то він займався зовнішньополітичними питаннями і також на сторінках "Федераліста" висловлював свої погляди. Йому належать п'ять статей (№ 2–5, 64). Сучасні дослідження еволюції американського консерватизму відводять йому роль одного з перших політиків, що формували зовнішньополітичний курс США на позиціях консерватизму [10].

На початку XIX ст. погляди батьків-засновників консерватизму продовжили спадкоємці федеральної партії Ф. Еймс, Д. Уебстер, Дж. Маршалл. Також як і його попередники Ф. Еймс був невисокої думки про здатність народу до керування: "Єдине, що народ зможе здійснити без представництва, це знищити уряд" [17].

Консервативні погляди також відстоювали і шостий президент США Адамс Джон Куїнсі (1767–1848), який став відомий завдяки своїм зовнішньополітичним успіхам й інтерпретації Берка, і Генрі Клей (1777–1852) – державний секретар при президенті Куїнсі.

Консерватизм першої половини XIX ст. було збагачено переконаваннями плантаторів-рабовласників південних штатів Америки. Найвідоміші з них Дж. Келхун і Дж. Фіцхью. Дж. Келхун (1782–1850) – відомий політичний діяч початку століття, представник Півдня, з 1825 по 1832 рр. віце-президент США. Йому приписують введення в користування терміна *консерватор* у 1830 р. "Консервативна меншість у змові обмежити владу диктатури, бо традиційно є представником мудрості минулих поколінь" [16]. Дж. Келхун вважався одним з теоретиків расизму, лютий захисник рабства. Його політичним кредо був антагонізм Півночі і Півдня. Після смерті Дж. Келхуна у 1850 р. лідерство в розвитку рабовласницької ідеології перейшло до Джорджа Фіцхью. Їх діяльність збагатила консервативну ідеологію відстоюванням консервативних позицій за допомогою демократичних гасел і закликів, симпатією до патріархально-патерналістської системи суспільства.

У другій половині XIX ст. США вступили в період інтенсивного економічного розвитку. У країні існували принципи вільної конкуренції, відбувалася концентрація виробництва в руках незначної частини населення. На перше місце висуваються принципи абсолютної економічної свободи і невтручання держави в життя бізнесу. За словами К. Гаджієва "відбувається інверсія функцій вільного ринку: з колись революційної вона перетворилася на виправдання й обґрунтування існуючого становища" [3, с. 21].

З'явилася частина суспільства, зацікавлена у збереженні справжнього стану речей, тобто збереження статус-кво. На перше місце висувалися індивідуалістичні навчання і серед них найпопулярніша філософія соціал-дарвінізму. У США її послідовником був Г. Самнер (1840–1910). У своїй роботі "Народні звичаї" він пише про неможливість людиною що-небудь змінити, оскільки: "У її житті немає нічого вільного, нічого первинного, нічого спонтанного, немає просування до кращого і вищого рівня життя, немає спроби удосконалити себе розумово, морально і духовно. Усі люди діють саме так, лише з трохи більшою свободою власного прояву" [9, с. 14]. Послідовники соціал-дарвінізму вважали розподіл на класи природним і необхідним процесом. Усі закони

розвитку суспільства прирівнювалися до біологічних: життя – вічна боротьба за виживання.

Таким чином, до кінця XIX ст. для більшості американців консервативна ідеологія асоціювалися з принципами невтручання держави в економічне і суспільне життя, а також з принципами індивідуалізму [15].

На вищий рівень розвитку ця ідея виходить завдяки діяльності 25-го президента США У. Мак-Кінлі. Консерватизм у його концепції став прагматичним і гнучким, він відповідав настроям більшої частини населення США. Його діяльність відрізняє активний зовнішньополітичний курс, необхідність сильної влади, а також окремих випадків патерналізму держави. У. Мак-Кінлі у своїй роботі спирався на працю професіоналів, створивши безліч комісій для вивчення питань зовнішньої і внутрішньої політики. Відомості, які потім проголошував президент, були їм одержані зі звітів цих комісій і ставали заклик до дії [1]. Наступним нововведенням було активне спілкування з пресою. Було створено інститут прес-секретарів, що існує і зараз. Співпраця з пресою допомагала розмістити на сторінках газет вигідну для Білого дому інформацію. Наступним нововведенням президентства У. Мак-Кінлі стали масштабні і довгі поїздки по країні з метою збільшити лави своїх прибічників, перед ухваленням дуже важливих рішень. Також особливістю його президентства було те, що він сумістив в одній особі главу держави, керівника уряду, керівника зовнішньополітичним відомством і військовими силами. Цим він продемонстрував уміле маніпулювання інститутом президентства і розширив його виконавські повноваження. У. Мак-Кінлі став представником такого типу консервативного мислення, який допускає певну модернізацію поглядів для зміцнення основних традиційно-політичних цінностей. Після його вбивства в 1901 р. кількість прихильників консервативної ідеології стала скорочуватися. До влади в США прийшли політики іншого типу.

Перші десятиріччя XX ст. стали періодом розвитку традиційного консерватизму в США. Представників цього напрямку можна розділити на три групи: перша – І. Беббіт, П. Мор, які виступали за відродження гуманістичних цінностей, друга – Г. Менке, А. Нок – підтримували натуралізм, третя група – А. Тейт, Дж. Рэнсом – симпатизували традиціям Півдня [2, с. 66]. У цей же період оплотом консерватизму стає Республіканська партія.

Це була епоха повсяднього процвітання економічного індивідуалізму і соціал-дарвінізму. Такі індивідууми як Дж. Рокфеллер стали прикладом для наслідування і вважалися найбільш пристосованими до життя. Після Першої світової війни в промисловості США в 20-ті рр. переважали великі корпорації (як вище досягнення природного відбору), існували антимонопольні закони, були створені федеральні комітети з регулювання галузей виробництва, існувала Федеральна резервна система, а це означало, що держава активно втручалася в економічне життя, поступово міняючи у свідомості людей ставлення до економічного індивідуалізму (вільний ринок, держава не повинна втручатися в економіку).

Саме на хвилі віри в індивідуалізм 31-м президентом США стає Герберт Гувер (1874–1964). Своєю передвиборчою темою він зробив процвітання Америки і сповістив для країни швидкий кінець бідності: "курка в кожній каstrулі й автомобіль у кожному гаражі". Г. Гувер (1929–1933 – роки президентства) переміг 6 листопада 1928 р. з перевагою у 6 млн голосів. Він заявив про свою прихильність традиційним цінностям, принципам рівних можливостей, а також принципам приватного підприємництва без державного втручання і про свою віру в американську економічну систему. У найбільш концентрованій формі його політичні принципи,

погляд на особливості американського політичного досвіду, американську політичну систему були сформульовані в роботі "Американський індивідуалізм" (1922) [8, с. 41]. Г. Гувер намагався сповідати концепцію *просвітницького індивідуалізму*, яка коректувала принципи необмеженої свободи" [12, с. 315].

Економічна криза 1932 р. та депресія внесли корективи не тільки в економіку країни, але і в ідеологічні принципи. Це стало ключовим моментом втручання держави в соціально-економічну сферу суспільства. І вже в 40-ві рр. разом з економічним індивідуалізмом приходять соціальна, пропонуючи довготривалі людські цінності: сім'я, церква, релігія, освіта і мораль, а також цивільне суспільство з його різноманітними соціальними осередками й інтересами.

Саме в період після Другої світової війни американський консерватизм виробляє здатність сполучати в собі традиційні положення, фундаментальні цінності і придбані, швидко інтегровані, які б відповідали інтересам різних верств населення.

Соціальний консерватизм, а в інших джерелах традиціоналізм, пов'язується з іменами таких істориків і політологів як Р. Керк, К. Россітер, П. Вірек і з іменами таких політиків як У. Уілкі і Т. Дьюї, Д. Ейзенхауер, Р. Ніксон.

У. Уілкі – кандидат від республіканської партії. На виборах 1940 р. він представив нову для республіканців програму. На відміну від свого попередника А. Лендона, він не став вимагати відміни державного контролю над діловою активністю в суспільстві. У. Уілкі відстоював такі положення: збереження свобод громадян, скорочення державного бюрократичного апарату, а значить і витрат на його утримання, збереження державної підтримки в соціальній сфері, державний контроль у тих сферах, які є сферами загальнонаціональних інтересів, а також ідея сильного федерального уряду, ідея, яку відстоювали консерватори ще в XIX ст.

Наступним кандидатом від республіканської партії, що теж програв вибори президента США в 1944 р. і в 1948 р. став Т. Дьюї. Він запропонував американцям програму, що в основному збігалася з "Новим курсом" Ф. Рузвельта, за яким держава брала на себе широкі повноваження щодо суспільства. Для консервативної ідеї це стало новим витком у розвитку, демонстрацією здатності оновлення, виживання і прагматичного підходу до рішення проблем.

І вже в 50-х рр. (президентські вибори 1952 р. і 1956 р.) до влади в країні приходять республіканці на чолі з Д. Ейзенхауером. Програма соціального консерватизму, що активно розроблялася У. Уілкі і Т. Дьюї, була повністю прийнята новим президентом. Багато ідеологів і вчених (Д. Бурстін, Л. Харц, К. Россітер, П. Вірек, Р. Керк) висунули ідеї, що примиряли класичні переконання консерватизму з політичною практикою його представників, які перебувають при владі. Згідно з цими ідеями, активна роль держави на даному етапі історії просто необхідна, щоб забезпечити гармонію інтересів у суспільстві. Багато уваги надавалося проблемі приватного підприємництва, розвитку дрібного і середнього бізнесу. Ці ідеї були прийняті Р. Ніксоном, який був президентом США з 1968 по 1974 рр.

Наступною якісною зміною консервативної ідеології стали 70-ті рр. XX ст. У цей час у межах консервативної ідеології виникає неоконсерватизм. Прихильники цієї

течії виступали з критикою держави, яка своїм надмірним опікуванням породжує утриманців, але в той самий час згортання державного регулювання не входило в їх плани. Головними модераторами цієї версії консерватизму стали Ірвінг Крістолл, Натан Глейзер, Деніел Белл та ін. Для розробки і розповсюдження цієї ідеї були створені інститути, журнали, газети. Основні положення неоконсерватизму торкалися всіх сфер життя суспільства. Це був масштабний наступ ідеології, яка стала затребувана суспільством уже у 80-х рр. XX ст. [18]. Це була відповідь на неспроможність лібералізму вирішити проблеми суспільства в той час. Практичним втіленням нової версії консерватизму стала діяльність адміністрацій Р. Рейгана.

80-ті рр. XX ст. стали новим поворотом у розвитку консервативної ідеології, точніше її нової версії кінця минулого століття – неоконсерватизму.

Неоконсерватизм пропонував рішення проблем як внутрішньої, так і зовнішньої політики США таким чином. У сфері економіки: мінімізація ролі держави, але все-таки здійснення певних соціальних програм, протекція великому бізнесу шляхом зниження податкових ставок; повернення до традиційних цінностей – сім'я, релігія, мораль; у зовнішній політиці – панування американської моделі демократії у світі, проведення зовнішньої політики з позиції сили та ін.

1. Байбакова Л.В. Еволюция взглядов президента У.Мак-Кинли: верность консервативной традиции или прагматизм политика // Консервативная традиция в американском обществе: истоки, эволюция, современное состояние : Мат. IX науч. конф. Рос. ассоц. изучения США, Москва, ист. фак. МГУ, 27-28 июня 2005 г. / Под ред. А.С. Манькин, Ю.Н. Роголев, Е.Ф. Язьков. – Москва, 2006.
2. Бродская Н.П. Эволюция американского консерватизма конца XVIII – начала XX в.: (Политико-культурный аспект) // Вестник Московского университета. Полит. науки. – М., 1998. – № 2. 3. Гаджиев К.С. Эволюция основных течений американской буржуазной идеологии. – М., 1982.
4. Гарбузов В.Н. "Рейгановская революция": Теория и практика американского консерватизма, 1981–1988 / Рос. гос. пед. ун-т им. А.И. Герцена, Псков. гос. пед. ин-т им. С.М. Кирова. – СПб.; Псков, 1999.
5. Журавлева В.Ю. Эволюция отношений президентской власти и Конгресса США в период президентства Б. Клинтона (1990-е годы) : Дис. канд. полит. наук : 23.00.02. – М., 2005.
6. Консервативная традиция в американском обществе: истоки, эволюция, современное состояние : Мат. IX науч. конф. Рос. ассоц. изучения США, Москва, ист. фак. МГУ, 27–28 июня 2005 г. / Под ред. А.С. Манькин, Ю.Н. Роголев, Е.Ф. Язьков. – М., 2006.
7. Мельвиль А.Ю. США – сдвиг вправо? Консерватизм в идейно-политической жизни США 80-х годов. – М., 1986.
8. Окунь А.Б. Г. Гувер в американской политической традиции // Консервативная традиция в американском обществе: истоки, эволюция, современное состояние: Мат. IX науч. конф. Рос. ассоц. изучения США. – М., 2005.
9. Самнер Уильям Грэм. Народные обычаи: Исследование социологического значения обычаев, манер, привычек, нравов и этики // Рубеж. – 1998. – № 12.
10. Трояновская М.О. Формирование основ консерватизма во внешней политике США (на примере Договора Джая 1795 г.) // Консервативная традиция в американском обществе: истоки, эволюция, современное состояние: Мат. IX науч. конф. Рос. ассоц. изучения США. – М., 2005.
11. Федералист. Политические эссе Александра Гамильтона, Джеймса Мэдисона и Джона Джая / Под ред. Н.Н. Яковлева. – М., 1994.
12. Харц Л. Либеральная традиция в Америке / В.В. Согрина. – М., 1993;
13. Alan Brinkley. The problem of American Conservatism // The American Historical Review. – Vol. 99, Issue 2 (Apr., 1994).
14. Boorstin, Daniel J. The Americans, the colonial experience. – N.-Y., 1964.
15. Foner, Eric. Radical Individualism in America: Revolution to Civil War // Literature of Liberty. – 1978. Vol. 1 no. 3; 16. http://en.wikipedia.org/wiki/American_Conservatism; http://www.world-history.ru/countries_about/2208.html;
17. John T. Jost, Jack Glaser, Arie W. Kruglanski, Frank J. Sulloway. Political Conservatism as Motivated Social Cognition // Psychological Bulletin. – 2003, Vol. 129, № 3.
18. Kirk Russell. The conservative mind, from Burke to Eliot. – Chicago, 1960;
19. Leo P. Ribuffo. Why is There so Much Conservatism in the United States and Why Do So Few Historians Know Anything about it? // The American Historical Review. – Vol. 99, Issue 2 (Apr., 1994).